

Ю. О. Карпенко
Проблема іллірійської гідронімії в Українських Карпатах: іллірійське
чи слов'янське?

Серед 23 східнокарпатських гідронімів, що інтерпретовані О.Трубачовим як іллірійські, більшість генетично не пов'язана ні з іллірійцями, ні зі слов'янами, що ми вже спробували обґрунтувати [9а:9-16]. Але в іллірійському списку О.Трубачова присутні також і назви, що можуть

бути адресовані або слов'янам, або іллірійцям. Зокрема 4 гідроніми згаданого списку можна кваліфікувати як слов'янські з досить високою ймовірністю. Це назви Зон, Занів, Барбара і Луква.

Гідроніми Львівської обл. **Зон**, ліва притока Черхави, та **Занів**, род. Занева (з українською посесивною добудовою), ліва притока Стрия [13:205, 217], здавалося б, безсумнівно належать до іллірійських. Для цих назв О.Трубачов запропонував хороший іллірійський відповідник - топонім *Thana < D iana*, з іллірійською фонетичною зміною *di > z* [16:179, 211, 253]. Його поторив, з долученням фрази «етимологія неясна» Л.Беднарчук [18:29]. Однак Ю.Удольф, навівши та скартографувавши дуже великий дотичний матеріал, уважає топоніми на **zop-/*zap-* (аблаут) слов'янськими, пов'язаними з хорв. *zona лісовий потік*, і зводить їх до іє. **ghan-* *зяяти* [24:420-426]. Більш того, учений в інтерпретації відомого традиційного терміна **занога** та його топонімічних продовжень відмовляється від традиційного розуміння за-нога і виокремлює тут той самий корінь **зан-** та суфікс **-ог** (як у берлога), що видається малопереконливим. Пор. хоча б гідронім **Віднога**, з іншим префікшом [3:28; 12:83,84]. С.Вербич [1:36-39] виділив варіантну форму гідроніма **Жон**, яку вважає вихідною і виводить з жєну, пор. гін < гонь < гонити, вбачаючи в назві сенс *швидка течія*. Думка вченого підтверджується відзначеною ним місцевою вимовою назви Жин, в якій відбито закономірний при такому розумінні перехід *o > i*. У цьому разі форми Жон та Зон варто розглядати як книжні, що виникли з імовірним відбиттям польського впливу.

Гідронім **Барбара** - дві річки у Львівській області, з яких одна тече до Дністра, а друга - до Західного Бугу [13:34]; ще дві в басейні горішньої Вісли, причому одна належить басейнові Сяну [20:2, 74] - тлумачиться О.Трубачовим як іллірійський досить обґрунтовано: аналогія до іллірійської назви річки *Barbanna*, від іллірійського ж **bar-*, **barb-* *болото* [16:159]. Цю етимологію можна було б прийняти, якби не одне фонетичне міркування. Як би не датувати появу слов'ян в ареалі протікання Барбар, вони тут з'явилися тоді, коли діяли закономірності розвитку звукосполучення *tort*. А за цими закономірностями з іллірійського **Bar-bar-* мало б з'явитися укр. **Боробара*, пол. **Brobara*, чого нема.

Тому треба шукати інших тлумачень. Найвно було б бачити тут відбиття особового імені Барбара, до чого схиляється Е.Дікенман і чого, здається, не зовсім цурається Ю.Удольф. Джерело назви - в загально-

слов'янському терміні **бар**, **бара** *річка, потік* (та інші значення), який дуже докладно аналізував той самий Ю.Удольф [24:57-66, пор.602] і який належить до праслов'янських, з іє. відповідниками, у тім числі й іллірійськими [6:50-52, також 8:62-63]. Йдеться про редуплікацію терміна **bar̥baga*, що відзначив й О.Трубачов. Слов'янську інтерпретацію гідроніма Барбара саме як редуплікованого розгорнуто обґрунтував С.Вербич [2:6-7], але праформу він реконструював як **barbar̥bъ*, що фонетично не виправдовується. Без редуплікації той самий гідротермін представлений в Українських Карпатах гідронімами **Бар** (Дрогобиччина) та **Бариш** (Тернопільщина) Дністровського басейну [13:33,34].

Запропонований О.Трубачовим аналіз гідроніма **Луква**, правої притоки Дністра на Івано-Франківщині [13:330], є мало не хрестоматійним прикладом видавання бажаного за дійсне. Спочатку вчений констатує, що для суджень про цю назву «практично відсутній матеріал», хоч, зауважимо, дещо з такого матеріалу вже було названо (пор. хоч би [14:48]). Потім він кваліфікує гідронім **Луква** як «назву давнього типу і не зовсім ясного походження (іллір.?)». І нарешті вже беззастережно виносить його на свою карту західнобалканської (іллірійської) топонімії [16:67,236,278]. Тому Ю.Удольф цілком слушно відхилив цю інтерпретацію і вказав на зв'язок гідроніма з продуктивним південнослов'янським гідротерміном **луква** (з давніх й-основ) *калюжа, озеро, болото*, найдокладніше цей термін проаналізувавши й визнавши його автохтонність. Перехід локва > Луква Удольф пояснює народною етимологією (зближення з лука) або ж польською зміною о > у [24:514519,612]. До цього можна додати, що перехід о > у, у (в нових закритих складах) притаманний українським говіркам саме карпатського регіону й давніше він мав, безперечно, значно ширший ареал, аніж нині. Зближення з лука могло відіграти якусь роль лише у «легалізації» суто фонетичної української форми Луква. Отже, це - безперечне і досить давнє слов'янське утворення. До речі, відзначена діалектна фонетична зміна доводить, що у слові таки був слабкий редукований (*Лок̑ва), який в даному випадку зовсім не мусив давати рефлексу *Ліква. Пропонована Ю.Удольфом реконструкція **lukva*, без редукованого, гідронімом не підтверджується [25:571-572].

Таким чином, серед східнокарпатських гідронімів з 23 позицій іллірійського списку О.Трубачова залишити в ньому можна лише три - Жван, Джурина та Гериня. Цілком імовірним ілліризмом є розташована

порівняно недалеко від карпатського регіону у Вінницькій обл. на середньому Дністрі його лівобічна притока Жван (варіанти: Дзван, Зван та ще мало не з десяток з явними ознаками вторинності), що має у своєму басейні р. Жваник і Дожван [13:180, 194]. Пор. ще вище по Дністру в сусідній Хмельницькій обл. Жванець і Жванчик [13:194]. О.Трубачов виводить назву Жван з іллірійського *Zuen-/ *Zuan-, зіставляючи її з іллірійськими ж топонімами Zevxa (місто на Тисі) й серб.-хорв. Зета < *Zšta < іллір. *Zenta < іє. gheu-n-ta яма [16:208]. Форма Дожван є цікавим і явно давнім префіксальним утворенням, що своєю структурою та семантикою вказує саме на українське постання, пор. хоча б укр. доплив, також топонім Застир при р.Стир [17:87].

Досить певно узасаднив О.Трубачов ілліризм карпатських гідронімів Джурин, Джуринь (ліва притока Дністра у Тернопільській обл., варіанти: Дзуринь, Дзурин, Дзюринка [13:169] та Гериня (у басейні Дністра в Івано-Франківській обл. [13:130]). На думку вченого обидві назви відбивають одну вихідну форму *gerin-, що збігається з іллірійськими топонімами Ge group (в Македонії) та Gerunium (в Апулії), із закономірним іллірійським розвитком *gerin- > *gerin-, з іє. *guer-горло, жерло [16:234-235]. Ю.Удольф заперечує цю інтерпретацію та кваліфікує обидві назви як слов'янські з походження, причому - не пов'язані між собою. Першу з них він зіставляє з поширеним у Карпатах гідротерміном **джуркач**, **дзюркач**, **чуркач** *джерело, струмок* та солідною групою інших апелятивних й онімних утворень того самого кореня, що походить, до речі, від звуконаслідування дзюр, яке передає дзюрчання води, пор. ще рос. журчатъ, пол. żurzyć [7:62]. Однак серед наведених Ю.Удольфом матеріалів немає жодного утворення з компонентом -ин чи -инь [24:609-610], що ставить під сумнів його заперечення.

Ще слабкішою є позиція Ю.Удольфа стосовно гідроніма Гериня. Тут учений вказує на властиве карпатським говорам української мови опущення и > е типу пиво > пево та розвиток давнього г, пор. керниця, кирниця тощо. Але ж у назві Гериня звукосполучення ег стоїть перед голосним, а не приголосним. Й опущення и > е після задньоязикових має свою специфіку. Тому гідронім Гериня аж ніяк не виводиться з давнішого *Гыриня, для якого Ю.Удольф висуває аж три різні іє. етимології та все одно визнає його неясним [24:610-611]. Слов'янською назву Гериня уважає також Я.Пура, подаючи її варіанти Гирина та Гориня й пов'язуючи її з горою, що підтримує О.Карпенко,

яка поновлює слов'янське розуміння (теж від гори) прип'ятського гідроніма Горинь [9:141-142]. Але у парі Гериня (чи Гириня) - Гориня перший варіант ніяк не міг виникнути з останнього, тоді як протилежна зміна, викликана народною етимологією, цілком можлива. Форму ж Гериня важко визнати слов'янською хоча б з фонетичних міркувань. Тому розуміння гідронімів Джурин та Гериня О.Трубачовим як іллірійських наразі залишається найкоректнішим з існуючих. І в цьому разі відсутність в назві Гериня першої палаталізації можна зрозуміти лише на той спосіб, що гідронім потрапив до мови слов'ян аж тоді, коли ця фонетична зміна з позиційних процесів перейшла до розряду історичних.

Трьох гідронімів у принципі досить, щоб констатувати наявність іллірійського шару в гідронімії Українських Карпат, але замало, щоб твердити про його інтенсивність. Три гідроніми - то менше, ніж 23. Маємо, власне, не шар, а певний прошарок, сліди інфільтрації. Вона, здається, підтверджується й деякими гідронімами басейну Тиси, який дослідженням О.Трубачова не охоплений. Передусім йдеться про назву великого лівого допливу Горнаду в Східній Словаччині Ториса, яка має притаманний старій балканській топонімії суфікс -is(s)a, а коренем збігається з іллір. гідронімом Taros, Тага, що пов'язується з іє. *ter- *пройти, продертися* [18:28, пор. 23:27; 22:305], пор. укр. терти, а також дінд. tarah *гучний, торос; гуркітливий*.

Л.Беднарчук слушно зіставляє з Торисою Тересву, правий доплив Тиси у Тячівському р-ні на Закарпатті, вторинні варіанти: Терешва, Тересувка [13:559]. Назва ця особливо цікава й хронологічно істотна тим, що є по суті тотожною локалізованому значно східніше, за межами карпатського, однак у межах окресленого О.Трубачовим іллірійського ареалу, гідроніму, який фігурує в літературі у формі Тирихва, Тырихва, але має й явно вихідний для цього запису з підвищенням е варіант Терехва, ліва притока Південного Бугу в Летечівському р-ні Хмельницької обл. [13:564].

ронологізуючий сенс полягає у тому, що дослов'янське (іллірійське) *Ters-, *Tersva засвоєне слов'янами у випадку Терехва з реалізацією закону ruk , а у випадку Тересва - без, тобто значно пізніше (але ще у період дії вокалізації групи tert). Цікаво, що сам О.Трубачов настійно кваліфікує назву Терехва (у формі Тырихва) як германську [16:52,63,73,266], за ним - Л.Масенко [11:83], не подаючи її етимології як такої та обмежуючися посиланням на В.Ташицького, що бачив тут фінальне герм. ahwa *вода*.

Складніше осмислити назву лівого допливу Лабірця Уж [13:578- 579], яка по-словацьки іменується Uh, а по-мадярськи Ung. Народна українська назва, за свідченням К.Галаса [4:68] - Вуж, Вуг. До речі, форму Уг й офіційно має ліва притока Ужа в Закарпатті [13:577]. Уже цих даних досить для реконструкції: Вуж < Уж (протеза; неймовірно етимологічні побудови К.Галаса не зачіпаємо) < Уг (суфіксальна йотація < *Qgb) поява та усунення носового голосного, пор. маляр, форму (< *Ongos чи *Angos). Тому слід категорично відмовитися від пов'язування з юг *південь*, оскільки останнє слово носового не містило. Цю етимологію ще у 1932 р. відкинув В.Шмілауер [26:436-437], але через 50 років усе ж повторили його учні [22:315]. Л.Беднарчук пропонує зближення з іє. *angh- *вузький*, й, отже, рефлекс якоїсь кентумної мови [18:28]. В.Шмілауер теж уважав назву дослов'янською. У цьому разі можливі іллірійські асоціації. Але ймовірніш, що гідронім є древнім слов'янізмом, маючи незалежну від назви істоти вуж генезу з того самого іє. матеріалу, із задньоязиковим проривним (отже, стосунки сатем - кентум тут не реалізуються). Пор. ще псл. *адъ1ъ, лат. *angulus*, на що давно вказав Я.Стрипський [15:37].

Іллірійські зв'язки можливі ще в двох допливів Дунаю, що своїми верхів'ями сягають Східних Карпат, - **Грон** та **Іпель**. Назву першого засвідчив близько 166 р. Марк Аврелій у формі *Travon*, що дозволяє деяким ученим бачити в ній герм. *Gran-ahwa* *хвойна, ялинова вода* [22:117]. Але у XI ст. свідчаються форми *Gran*, *Graha*, пізніше (XIII ст.) - *Goron* та *Gron*, що обидві є вторинними, східно- та західнослов'янськими трансформаціями. Говорячи передусім про прип'ятську Грану в Житомирській обл. [16:153] і залучаючи дунайський Грон для зіставлення, О.Трубачов констатує, що тут «іллірійське походження... все ж найбільш імовірне» [16:142], а Л.Беднарчук обмежується, стосовно дунайського гідроніма, загальником: «Етимологія неясна... Можливий зв'язок з різними іє. коренями, швидше у «кентумному» різновиді» [18:24]. Але як бути з фракійським гідронімом Грауїко^, Гр^ую^ у Троаді, який В.Георгієв етимологізує як *джерело*, вказуючи на гр. **Κρανα**, **κρ-ρνν** *джерело* та на греко-фракійську відповідність *kr-gr* [5:169]? Не виключено, що дунайський і прип'ятський гідроніми усе ж таки не іллірійські та не германські, а фракійські.

Аргументом на користь цього міркування можуть слугувати й наведені Й.Йорданом румунські топоніми *Gorona*, *Goroni*, *Goronul*,

Gorunetul, Gorunișul, Gorunul, Gornea, Gornetul, Gornitel, Gornitul, Gor- novita [21:69]. До речі, Йорданова колекція дозволяє пов'язати з розглянутим гідронімом і загадкову назву великої ріки басейну Тиси Горнад, що тече у Словаччині та Угорщині, свідчить з XIII ст.: Ног- пад - 1232 р., Harnad - 1234 р. та ін. [26:393-394] і вважається дослов'янським утворенням невідомої етимології [18:24; 22:109]. Етимологія, мабуть, усе та сама - фракійська (чи іллірійська?), а суфікс -ад є наслідком древньої слов'янської адаптації цієї назви, пор. карпатський апелятив вершадь і гідроніми Бершадь, Бершадка [13:46], Берладь, Birlad [21:449]. Втім, суфікс -ad, -jad може кваліфікуватися й як давньослов'янський, але органічно успадкований слов'янами [24:553]. У цьому зв'язку й гідронім Горняч у горішньому Дністрі на Львівщині [13:1 50] набуває ознак слов'янської древності.

Досить однозначно Л.Беднарчук вважає іллірійською назву **Іпель**, що свідчить у 1135 р. як Ipul, а у 1246 р. як Iro! [26:361 -362]. Підставою для такої інтерпретації є зближення з відомим хоронімом Апулія. Апулія була початково заселена мессапами, а мессапська мова - різновид іллірійської [10:172]. У назві Апулія, а відтак і в гідронімі Іпель учений бачить дс. базу *ар- вода та іллірійський (також дакський) суфікс -1 [18:25]. Це тлумачення видається доречнішим, ніж виведення із загадкового слов, (j)ure 1ь біла вода, опертого зрештою на той самий іє. корінь [22:128].

Отже, на захід та південь від басейну горішнього Дністра в межах карпатського регіону знаходимо ще 6 гідронімів, що можуть адресуватися іллірійцям. І хоч серед них є ймовірні фракізми (Грон, Горнад) та слов'янські (Уж), залишаються ще назви Ториса, Тересва, Іпель, які цілком урівноважують більш східні залишки іллірійського шару.

На початках своєї наукової діяльності Г.Крає уважав іллірійськими ті важкі для етимологізації західноєвропейські гідроніми, для аналізу яких пізніше висунув досить струнку давньослов'янську гіпотезу. Це ще передвоєнне захоплення іллірійськими інтерпретаціями згодом було іронічно визначене як «паніліїзм» [19:347]. Навряд чи варто це захоплення реанімувати й перебільшувати іллірійський гідронімічний внесок. Внесок цей був незначним, але він, безперечно, таки був в Українських Карпатах - гадаємо, ще у дослов'янські часи. В етнічній історії цього регіону не було «іллірійського періоду», як був давньослов'янський, а за ним фракійський й далі слов'янський. Були міграції,

інфільтрації окремих іллірійських груп чи племен. І не виключено - лише факти перенесення іллірійських гідронімів за відсутності самих іллірійців.

1. Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Дис.... канд. філол. наук,- Рукопис. - К.,1998.
2. Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Автореф. дис.... канд. філол. наук. - К.,1998.
3. Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. - 1998.- №4-5.
4. Галас К.Й. Допитання про назву закарпатської річки Уж // Питання гідроніміки.- К.,1971.
5. Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. - М., 1958.
6. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. - К., 1981.
7. Етимологічний словник української мови. - К, 1982-1989. - Т. 1-3.
8. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя. - К., 1987.
9. Карпенко Ю.О. Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. - Одеса, 1999. - Вип.8.
- 9а Карпенко О.П. Поліські гідроніми на -та //Ономастика України та етногенез східних слов'ян. - К., 1998.
10. Лингвистический энциклопедический словарь. - М.,1990.
11. Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. - К., 1979.
12. Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів: басейн Сіверського Дінця. - К., 1966.
13. Словник гідронімів України. - К., 1979.
14. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини.-К, 1963.
15. Стрипський Я.Н. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси? - Ужгород, 1924.
16. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. - М, 1968.
17. Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. - К., 1993.
18. Bednarczuk L. Zagadni enie przedslowianski ej hydronimii Karpat // Rocznik naukowo-dydaktyczny.- Krakow, 1973. - Zezs.47 Prace j^zykoznawczej.
19. Borek H. Hydronimia staroeuropejska // Onomastica. - 1933. - R.28.
20. Hydronimia Wisly / Pod red. P.Zwolinskiego. - Wroclaw, etc. 1965.- Cz. 1. Wykaz nazw w ukladzie hydrografi cznym.
21. Iordan I. Toponimia romaneasca.- Bucure^ti, 1963.
22. Lutterer I., Majtan M., Sramek R. Zem5pisna jmena Ceskoslovenska. - Praha,1982.
23. Pavlovic M. Onomastica illyrica // Onomastica Jugoslavica. - l 969. - T. 1.
24. Udolf J. Studien zu slavischen Gewassemamen und Gewasserbezeichnungen. - Heidelberg, 1979.
25. Udolf J. Sudslavi sche Appelativa in nordslavischen Namen und ihre Bedeutung fur die Urheimat der Slaven // Proceedings of the 19th International Congress of Onomastic Sciences. - Warszawa-Krakow, 1981.
26. Smilauer V. Vodopi s stareho Slovenska. - Praha-Bratislava, 1932.